NIETZSCHE, O PRIVIRE DINSPRE TEOSOFIE ȘI ESOTERISM

RADU CERNĂTESCU

Universitatea de Vest, Timișoara

Nietzsche, a View from Theosophy and Esotericism. Started by Steiner in 1895, the theosophic approach to Nietzsche's work, which ended with the accepance of German philosopher as "one of us", has not surpassed the essayistic exaltation. This is why, in this paper, I set out to reveal concepts and common grounds where Nietzsche's philosophy meets the ancient esotericism, this occult foundation on which theosophy was built; such us: Zarathustra, esoteric-exoteric, the sixth sense, the Übermensch, and so forth. Additionally, we will see how these borrowings were distorted by Nietzsche to fit his very personal Weltanschauung.

Keywords: Nietzsche, theosophy, anthroposophy, occult philosophy, Buddhism.

Nimeni, după știința noastră, nu și-a pus întrebarea *cum* și *de ce* o figură marcantă a teosofiei și a francmasoneriei precum Annie Besant, directoare între 1907 și 1933 a Societății Teosofice, a ajuns să spună despre Nietzsche, într-un editorial publicat în revista societății, că filosoful german „ne aparține în mod clar nouă"[1]. În lumina acestei asumări, lucrarea de față își propune să cerceteze apropierile filosofului german de tradiția ocultă a Occidentului (și a Orientului), în speță tocmai de acele fundamente pe care s-a edificat eclectica mișcare inițiată de H.P. Blavatsky și continuată de Annie Besant – mișcare ce a catalogat teosofia drept „depozitara întregii înțelepciuni umane, perpetuând un sistem de cunoștințe adunate încă din cele mai vechi timpuri ale umanității"[2].

Teosofia și ramura ei continentală, antroposofia, încă privesc spre Nietzsche ca la un înainte-mergător. Explicația se datorează multelor împrumuturi și referiri făcute de filosof la tradiția ocultă a lumii, la acea „știință străveche", cum o numește Rudolf Steiner într-o *Schiță a Științei secrete* (1910), care a ajuns să-l învețe pe omul modern că „în spatele lumii vizibile există o lume invizibilă, lumea

[1] A[nnie] B[esant], *On the Watch-Tower*, în „The Thesophical Review", London, October 1900, p. 102; cu o semnalare în J. Webb, *The Occult Underground*, Open Court Publishing, 1974, p. 108, n. 27. Alte apropieri timpurii între teosofie și filosofia lui Nietzsche pot fi regăsite în G.H. Liander, *Friedrich Nietzsche and his Zarathustra Gospel*, în „Lucifer", nr. 77/ January 1894 și Rudolf Steiner, *Friedrich Nietzsche: Ein Kämpfer gegen seine Zeit*, Weimar, 1895.

[2] G.H. Liander, *The Mission of Theosophy*, în „The Thesophical Review", nr. 157/ September 1900, p. 19.

ascunsă pentru simțuri și pentru gândirea acaparată de ele, acolo unde omul poate pătrunde prin dezvoltarea abilităților ce zac în el”[3].

Despre aceste „abilități” ascunse vorbește Zarathustra, ascetul din *Așa grăit-a Zarathustra* (1883), personaj adus de Nietzsche direct din tradiția ocultă a Occidentului. Mai exact, din tratatul *Despre filosofia ocultă* (1533), acolo unde magul Zarathustra apare numit, alături de Zamolxis, unul dintre „descoperitorii (*inventores*)”[4] științelor oculte. Sunt științele care, așa cum o spune chiar autorul *Filosofiei oculte*, promovau „contemplarea celor mai adânci secrete, natura, puterea, calitatea, substanța și virtuțile întregii naturi”[5]. Scopul lor va fi asumat și resuscitat peste ani de teosofie, în ambițioasa ei încercare de a conecta interioritatea omului la cosmos și la divinul lui creator. A rezultat o nouă, totuși veche, cărare pe care au mers toți magii, cabaliștii și adepții lui Hermes Trismegistos, cu precizarea că pentru omul modern cărarea aceasta încă înseamnă iluminare și iluminarea, acces la înțelegerea Marelui Tot.

În *Dincolo de bine și rău* (1886), Nietzsche își arată interesul și pentru esoterismul oriental, o altă componentă a teosofiei, vorbind despre acesta într-un context în care încerca o lămurire a noțiunilor de esoteric și exoteric, „o diferențiere pe care toți filosofii de odinioară au făcut-o, între care indienii, la fel grecii, perșii și musulmani, pe scurt, pretutindeni unde se credea într-o ierarhie și nu în egalitate și drepturi egale”[6]. Cu completarea că „Cele mai înalte convingeri ale noastre par – și trebuie să fie! – niște nebunii, iar în anumite circumstanțe, chiar infracțiuni, când aceste convingeri ajung pe căi nepermise la urechile celor ce nu sunt destinați să le înțeleagă”[7]. Între „cele mai înalte convingeri” și „convingerile omului de rând” există o prăpastie ca de la cer la pământ sau ca să folosim cuvintele lui Nietzsche, ca de la *interior* la *exterior*, amintindu-ne că *esoteric* vine din grecescul ἐσωτερικός și înseamnă „interior”, cu referire la convingerile și învățăturile oculte destinate unui cerc *interior*, de inițiații, în vreme ce învățămintele exoterice (din gr. ἐξωτερικός, „exterior”) erau pentru cei rămași în afara sanctuarului, incapabili să pătrundă noțiuni mai adânci. Despre noțiuni esoterice este adus să propăvăduiască în modernitate Zarathustra, în ceea ce teosofii au numit „evanghelia lui Nietzsche”, iar discipolii săi, „Biblia ființelor excepționale”, cum numește *Așa grăit-a Zarathustra* întâiul ei prefațator, Peter Gast.

Nietzsche a trăit într-o epocă în care budismul abia începuse să fie diferențiat de hinduism (brahmanism), o nehotărâre care se mai vede încă la Diderot, la

[3] Rudolf Steiner, *Die Geheimwissenschaft im Umriss* (1910), în *Gesamtausgabe*, Bd. 13, Steiner Verlag, p. 41.

[4] *Haec gravissimis autoribus clarissimisque scriptoribus reperis illustrata: interquos precipre Zamolxis & Zoroaster effulserunt adeo, ut inventores huius scientiae ad pluribus crediti sint* (Aceasta este ilustrată de cei mai mari și mai faimoși scriitori, între care, în special, Zamolxis și Zaratustra au strălucit atât de mult încât au fost creditați de mulți ca descoperitorii acestei științe), în H.C. Agrippa ab Nettesheym, *De occultis philosophiae*, I, 2, Coloniae, 1553, p. 3.

[5] *Ibidem*, p. 2.

[6] Fr. Nietzsche, *Jenseits von Gut und Böse*, §30, Leipzig, C. G. Naumann, 1886, p. 43.

[7] *Ibidem*.

Herder și la alții. Poate și din acest motiv, atunci când vrea să exemplifice învățăturile esoterice, Nietzsche se referă la „brahmani" ca la cei mai iluștri inițiați. Unul dintre ei, spune Nietzsche, este „brahmanistul" Platon, cel „inițiat în Egipt" – în Egiptul magic, desigur! În vreme ce pe exotericul Pyrron din Elis, Nietzsche îl numește „budist", ca o ironică referire la superficialitatea și la mediocritatea stoicilor.

Din esoterismul oriental, Nietzsche preia termenul de „al șaselea simț", cel care în viziunea lui îi dă omului „acces secret pretutindeni". În *Dincolo de bine și de rău* (Aforismul 224)[8], acest al șaselea simț, numit de Nietzsche „simț divinatoriu" (*divinatorische Instinkt*) și „simț istoric" (*der historische Sinn*), este simțul perceperii timpului în trecerea lui, o capacitate a omului modern de a înțelege rapid ierarhia valorilor după care au trăit cândva un popor, o societate, un om. Simțul acesta îl ajută să se orienteze prin luxurianta junglă a istoriei ce a rezultat din „amestecarea democratică a claselor și raselor". La o primă vedere, al șaselea simț pare o reinterpretare a lui *manas*, cel de al șaselea simț din budismul tibetan. În brahmanism, el este facultatea intelectivă inclusă în sfera celor șase simțuri (*ṣaḍāyatana*), cele care îi conferă omului abilitatea de a percepe toate cele zece lumi sau tărâmuri din cosmologia vedică.

Dar cea mai ciudată și mai puțin cercetată apropiere a lui Nietzsche de esoterism, mai exact spus de hermetism, o aflăm în prelucrarea unui pasaj dintr-un vechi tratat atribuit lui Hermes Trismegistos, dar rămas în afara *Corpusului Hermetic*. Este vorba despre *Cartea celor douăzecișipatru filosofi* (*Liber viginti quattor philosophorum*), al cărei autor (rămas neștiut) își propune să răspundă la întrebarea: *Ce este Dumnezeu?* (*Quid Deus*?). Dintre cele XXIV de răspunsuri cu comentarii pe marginea lor, Nietzsche alege să citeze răspunsul cu numărul II: „Dumnezeu este o sferă infinită cu centrul peste tot și cu circumferința nicăieri (*Deus est sphaera infinita cuius centrum est ubique, circumferentia vero nusquam*)" – o definiție care a făcut carieră în Occident, ajungând de la Jean de Meung până la H.P. Blavatsky[9]. Numai că Nietzsche face aici uz de un artificiu neașteptat, dar exemplar pentru întreg *ateismul său religios*. El nu despre Dumnezeu vorbește, ci despre cosmos și despre natura ciclică a existentului: „În fiecare Acum începe ființa; în jurul fiecărui Aici se învârte sfera lui Acolo. Centrul este pretutindeni. Curbată este calea eternității."[10] Cu concluzia că „totul pleacă, totul se întoarce, roata ființei se învârte etern"[11]. Parcă îi auzi pe teosofi aplaudând.

Pasajul ilustrează, dincolo de neîncrederea în zei, încrederea lui Nietzsche în îndumnezeirea omului. Mereu coroziv la adresa pietismului convențional, el se arată încă o dată devotat realismului magic, cel care punea în centrul lumii omul și credința acestuia că poate ajunge, prin inițiere, asceză și scrutare a naturii, asemenea zeilor.

[8] *Ibidem*, pp. 168–171.

[9] Vezi H.P. Blavatsky, *The Secret Doctrine*, vol. I, Theosophy Company, Los Angeles, 1888, p. 65.

[10] Fr. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*, Bd. 3, Chemnitz, 1884, p. 96.

[11] *Ibidem*.

Dinspre tradiția misterelor vine și ideea inițiatului, noțiune din care Nietzsche a făcut idealul unei umanități fără zei, fără minuni, doar evlavie și sacerdoți – așa cum este Zarathustra, magul care coboară de pe munte pentru a propăvădui cultul inițiatului suprem, al *supraomului* văzut de Nietzsche ca maximă potențialitate a umanității. Regăsim aici, în acest superlativ, ideea teosofiei despre „Sinele Superior", esența cea mai profundă a ființei umane, conștiința ei necondiționată care tânjește după desăvârșire și care, în exprimarea Helenei Blavatsky, nu este decât un „Dumnezeu interior (*God within*)"[12]. Lui îi datorează omul motivația și impulsul de a-și trăi viața în conformitate cu natura lui cea mai profundă, nepervertită de dogme și de legi.

La fel o spune și Rudolf Steiner, care s-a apropiat de Nietzsche cu o carte plină de „clarificări" antroposofice. Numai că aici lexicul diferă în sensul că *Übermensch* este „Individul suveran (*das souveräne Individuum*)"[13], o ființă eliberată de constrângeri ce vrea să-și trăiască viața „în conformitate cu propria natură și care își are scopul personal într-o organizare a vieții corespunzătoare doar esenței lui, spre deosebire de omul (mistic) care crede că viața i-a fost dată pentru a servi unui scop exterior lui"[14]. Observația lui Steiner era menită să despartă adevăratele fenomene spirituale de „bastardul misticism care a înflorit în Paris", semnalând o altă caracteristică a filosofiei lui Nietzsche – și anume, refuzul oricărei apropieri de misticismul catolic, atunci la modă, în care s-a angajat, de pildă, Léon Bloy (cel care glorifica rolul mântuitor al suferinței, al sărăciei și al devotamentului). Ca o supremă dovadă a refuzului filosofului german, Steiner citează un celebru silogism nietzschean care, pe lângă refuzul metafizicii, lasă să se întrevadă toată vanitatea omului superior: „Dacă ar exista zei, cum aș putea să suport să nu fiu eu însumi un zeu! Așadar, nu există zei."[15]

Despre vanitatea omului stăpân peste arcane vorbește întreaga tradiție ocultă a Occidentului – o tradiție care, departe de a fi fost o mistică aplicată, l-a elogiat pe *homo faber*, pe omul deschizător de drumuri și sedus de mister. Pe acest savant și erudit ni-l prezintă manifestele rozicruciene, îndeosebi *Confessio Fraternitatis totius eruditos Europae* (1615), ca dedicat tainelor naturii, studiind și așteptând clarificările unui viitor Secol al Luminilor, când misterul se va numi progres și evlavia evoluție. Nu întâmplător, în mormântul legendarului fondator al mișcării rozicruciene s-au găsit cărți de alchimie, cabală și magie, sunt științele oculte care prevesteau științele de mai târziu. În numele lor, manifestele Frăției Crucii cu Trandafir făceau apel la „toți erudiții Europei" să se adune la umbra legendarului *lignum scientiae boni et mali*, locul secret de unde lumea nu se mai vede împărțită în rase, națiuni și religii, ci ca unică moștenitoare a unei singure tradiții oculte.

Așa s-a născut ideea unei fraternități a păstrătorilor de arcane, atemporală și ubicuă, despre care rozicrucianul Michael Maier spune în *Silentium post clamores*

[12] H.P. Blavatsky, *The Key to Theosophy...*, London-New York, 1889, p. 51.
[13] Rudolf Steiner, *Friedrich Nietzsche: Ein Kämpfer gegen seine Zeit*, Weimar, 1895, p. 78.
[14] *Ibidem*.
[15] Fr. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*, Bd. 2, p. 6; cu o reluare în R. Steiner, *op. cit.*, p. 6.

(1617) că își are originile în imemorial, ele fiind deopotrivă „egiptene, brahmanice, ieșite din Misterele din Eleusis și Samotrace, din magii Persiei, filosofii pitagoreici și din cei arabi”[16]. De la arabi, această *prisca sapientia* a ajuns în contemporaneitate, „transmisă fiind de la egipteni la arabi: de unde coloanaele lui Osiris și Isis pe care se află întreaga chimie, în Nysa Arabiei, acolo unde s-a născut și Dionysus; și de unde Phoenix-ul a migrat după un număr de ani”[17].

Aici, în Arabia, vor alerga toți guénonienii de mai târziu, căutând *știința sacră* promisă de manifestele rozicruciene și pusă de Maier, creditat ca fiind secretarul acestei Frății, sub semnul lui Dionysos și al păsării ce renaște periodic din propria ei cenușă, ca un simbol al unei tradiții oculte fără sfârșit. Poate de aici și ideea lui Nietzsche de a numi înțelepciunea lui Zarathustra *dionisiacă*. O filosofie, explică Steiner, care se îndepărtează de orice sistem pentru a se arăta ca o propensiune atavică a omului, garanția iluminării lui. De asta, „Înțeleptul dionisiac nu cercetează, ci creează. El nu stă ca un observator în afara lumii pe care vrea să o cunoască; ci devine una cu descoperirea lui.”[18]

Este ca și când zeul s-ar substitui jertfei și ar deveni victima propriei devoțiuni. Căci ardere de tot este curiozitatea și flacără este misterul ce te amăgește cu promisiunile lui. Metafora jertfei divine în folosul umanității amintește de mitul titanului Prometeu, dar și de toate altarele distruse de creștinism prin coruperea monistă a tradiției de mistere, încă vie în Atena Sfântului Pavel (*v. Fapte*, 17, 23). Pe aceste ruine au plâns toți ocultiștii, acuzând „frauda pioasă” și „măcelul zeilor” iscat de creștinism, când singura „cetate de scăpare” a divinităților de mistere a rămas filosofia ocultă, condamnată să renască mereu din propria sa cenușă. Aici au fost înghesuite toate relicvele misteriilor antice, toate cunoștințele acroatice salvate de la ardere pe rug, cele care s-au numit magie naturală, gnoze păgâne, hermetism, chiromanție, astrologie, kabbală etc. Până târziu, în Renaștere, acest tezaur de sapiențialitate va fi afurisit de papalitate și trecut la *Index librorum prohibitorum*. Ceea ce nu a împiedicat ca învățăturile lui interzise să infuzeze o dimensiune „misterică” în *Weltaanschaung*-ul multor teologi, artiști și filosofi, printre care Toma d’Aquino, Dante, Pico della Mirandola și, nu în ultimul rând, Nietzsche sau Heidegger.

Pentru a îndepărta orice dubiu, Maier numește materia acestor științe oculte *hyperphysica*, ca un refuz al metafizici și al oricărei apropieri teologale. La o fizică aplicată se rezumă și înțelegerea lui Nietzsche despre științele oculte, înțelegere expusă de el în celebrul pasaj despre magicienii și vrăjitorii al căror merit este de a fi trezit în omul modern foamea după cunoaștere și progres: „Credeți oare că științele [*profane*] ar fi apărut și ar fi crescut mari dacă magicienii, alchimiștii, astrologii și vrăjitoarele n-ar fi alergat în fruntea lor ca înaintași, înaintași care prin

[16] M. Maier, *Silentium post clamores: hoc est, tractatus apologeticus, quo caussae non solum clamorum seu Revelationum Fraternitatis Germanicae de R. C. sed et silentii…*, Francof., *apud* Luca Iennis, 1617, p. 105.

[17] *Ibidem*.

[18] Rudolf Steiner, *Friedrich Nietzsche...*, p. 27.

preziceri și amăgiri trebuiau mai întâi să trezească setea, foamea și plăcerea gustului pentru puterile ascunse și interzise?”[19]

Și iată cum Nietzsche, despre care admiratorii săi teosofi au susținut că „ne aparține nouă”, a vrut să-i amintească omului modern datoria morală pe care o are față de toți vrăjitorii și toate vrăjitoarele arse pe rug pentru ca el să descopere „puterile ascunse și interzise” prin care omul luciferic trăiește în fiecare dintre noi. În termenii gândirii târzii a lui Nietzsche, aceste *puteri* pot fi aduse sub conceptul de „voință de putere” – concept care apare întâi, deloc întâmplător, în discursul lui Zarathustra, ca o recunoaștere că toți sacerdoții cunoașterii oculte au fost animați de puterea de a stăpâni misterul, sentiment ce transcende sacrul și se transformă în virtute, înfrățindu-l pe om cu titanul Prometeu și cu uzurpatorul Lucifer. Această putere-virtute și-a găsit împlinirea în toți fondatorii de religii, cei care au pus semnul egal între voința de putere și dorința de a ridica omenirea. Acesta este motivul pentru care Nietzsche scrie „O masă de virtuți [*eine Tafel der Güter*] atârnă deasupra fiecărui popor. Iată, este masa depășirilor sale; iată, este vocea voinței sale de putere. Lăudabil este tot ceea ce este greu, căci tot ceea ce este indispensabil și greu se numește bun; și ceea ce îl eliberează din cea mai mare nevoie, dificilul, îl prețuim ca pe ceva sacru.”[20]

Tot despre „puteri ascunse și interzise” vorbesc și admiratorii arcanelor, cei care s-au folosit de inovare și de experiment pentru a câștiga admirația celor din jur. Privit din această perspectivă, a unui individualism radical, *supraomul* lui Nietzsche devine ilustrarea omului luciferic, dar și a solitudinii lui – un destin care, cum spune un oculist modern, „transcende legile intelectului, devenind o nebunie pentru omul obișnuit și o genialitate pentru Supraomul ce rupe cătușele înțelegerii noastre”[21].

Cu Nietzsche, filosofia ocultă ajunge la un moment de apogeu, fiind pentru întâia oară când sora nerecunoscută a filosofiei culte părăsește *index librorum prohibitorum* și pătrunde în *aula magna* a culturii, pentru dezbateri și adnotări. Datorită lui Niezsche, dar nu numai lui, filosofia misterelor nu mai este doar fantezie, voință și imaginație, ca în *De oculta philosophia libri tres*, ci incertitudine, eroare și avânt, ca în *Also sprach Zarathustra*. Întru experimentarea erorilor îndeamnă subversivul Nietzsche, chemându-i pe filosofi să-și recâștige „curajul pentru eroare, pentru încercare, pentru acceptarea provizoratului”[22]. Acest îndemn este consonant cu chemarea manifestelor rozicruciene – cândva, exerciții de admirație pentru curaj și experiment, manifeste care, sub pretextul unei revoluții planetare, chemau filosofii să pășească pe calea ieșirii din timp pentru a descoperi Omul ca cel mai înalt mister.

Semnalată de Annie Besant, apropierea lui Nietzsche de teosofie a fost cercetată pentru prima dată de către Rudolf Steiner, cel care a scris *Friedrich*

19 Fr. Nietzsche, *Die fröhliche Wissenschaft*, § 300, în *Werke II*, p. 176.
[20] Fr. Nietzsche, *Also sprach Zarathustra*, ed. cit., p. 80.
[21] A. Crowley, *777 and Other Qabalistic Writings*, Maine, 1983, p. 23.
22 Fr. Nietzsche, *Morgenröte*, Aphorismus 501, în *Werke I*, ed. cit., p. 1248.

Nietzsche: Un luptător împotriva timpului său (1895) și, 10 ani mai târziu, a ținut o conferință la Weimar sub titlul de *Iluminarea lui Nietzsche și teosofia* (28 februarie 1905)[23]. Concluzia lui Steiner este că, fără a avea o „pregătire conștientă (*bewusste Vorbereitung*)", exploratorul spiritual care a fost Nietzsche a ajuns în mod intuitiv la aceleași concluzii cu teosofia, în special în domeniul autocunoașterii și a prezenței divinului în om. Prelegerea lui Steiner s-a ținut, așa cum consemnează *Weimarer Tageszeitung*, în numărul din 2 martie 1905, „în fața membrilor și prietenilor filialei din Weimar a Societății Teosofice" și a arătat că toate aceste *asemănări* fac ca tot mai mulți admiratori ai filosofiei nietzschene să devină teosofi.

De acum încolo, și alți practicanți ai esoterismului se vor apropia, mai mult sau mai puțin exaltat, de Nietzsche și de ideile lui. Unii, precum Aleister Crowley, vor propune chiar o religie sub numele filosofului german, religie care ar urma ideile propăvăduite de Zarathustra. Explicația lui Crowley este că Nietzsche a găsit piatra unghiulară aruncată de științele moderne și șlefuită secole la rând de științele oculte. O piatră din care, mai târziu, Heidegger va sculpta statuia filosofului neîmblânzit și neînțeles. Statuia s-a numit *Nietzsche*, titlu sub care a apărut un ciclul de prelegeri heideggeriene, începute în 1936, dar publicate în volum abia în 1961. Heidegger spune aici că singurul adevăr care îi mai rămâne umanității după ce l-a citit pe Nietzsche „este neadevărul, eroarea, iluzia"[24]. Dar despre neadevăr, eroare și iluzie au vorbit toate științele oculte, cele care au numit neadevărul profeție și eroarea un semn al astrelor. Din această cauză, tradiția ocultă a fost numită când artă, când știință, într-o nedumerire ce durează până azi.

Din erori și din iluzii s-a hrănit și teosofia, numai că scopul ei nu a fost arta, nici știința, ci o doctrină a trezirii omului somnambulic, trăitor doar pentru reflexe și simțuri. Este omul care, trezit la individualism, nesupunere și detașare de lume, a ajuns să se creadă unic, asemenea zeilor, spunând precum profeții de demult: *beata solitudo, sola beatitudo*!

[23] Rudolf Steiner, *Erleuchtung von Nietzsche und Theosophie* (1905), în *GA* 68b.
24 Martin Heidegger, *Nietzsche*, Pfullingen, Verlag Gunther Neske, 1961, p. 635.